

Jonas Nordin

I broderlig samdräkt?

Förhållandet Sverige—Finland under 1700-talet och Anthony D Smiths *ethnie*-begrepp¹

I finländska arbeten kallas det gamla svenska riket gärna för Sverige-Finland, vilket ger rikssvenska läsare en nyttig påminnelse om den fundamentala skillnaden mellan tiden före och efter freden i Fredrikshamn. Även om ”storfurstendömet” Finland inte var en riksdel på samma sätt som t.ex. Norge 1660–1814 och Ungern 1867–1918, var klyftan mellan Finland och själva Sverige mera markerad än exempelvis mellan Norrland och Svealand.²

Så beskriver Sten Carlsson i sitt klassiska historieverk för högskolestudenter förhållandet mellan det svenska rikets två huvuddelar under 1700-talet. Denna åtskillnad mellan Sverige och Finland har på båda sidor om Bottenviken varit den traditionella i äldre historieskrivning. Från finländskt håll har den finska nationens ålder och särdrag stundom överbetonats av politiskt konjunkturella orsaker, och den självständiga finska staten har förebådats redan under det förenade rikets tid. I synen på den gemensamma tiden har åsiktsklyftorna tidvis varit stora mellan svensk- och finsktalande historiker³. Från svenskt håll har intresset för den östra riksdelen in i modern tid varit ringa. I den mån man valt att behandla Finland har det ofta antingen försvunnit i generaliseringar gällande hela riket eller behandlats som ett ovidkommande bihang, oviktigt för den centrala, svenska historien.

På senare tid har det riktiga i att på detta sätt särskilja de två riksdelarna ifrågasatts från flera håll. Den allt mer dominerande bilden tycks vara, att alla försök att göra någon åtskillnad mellan Sverige och Finland under den gemensamma tiden bygger på teleologiska antaganden och en föreställning om nationella skillnader som överhuvudtaget var samtiden främmande.

Mest uttalat har Matti Klinge i en rad populära skrifter förfäktat denna åsikt. Klings beskrivning av det svenska riket utgår från en centrum–periferi-modell enligt vilken rikets integration skall ha skett i spiralform utgående från rikets centrum, Stockholm. Landskapen Uppland, Södermanland, Väster- och Östergötland, Åland samt Egentliga Finland runt Åbo skall enligt samma uppfattning tidigt ha utgjort rikets centrala delar. I periferin hamnar då Småland, Dalarna, hela

Norrland, Österbotten, Savolax och Karelen, och så vidare. Språket var inte något som separerade de båda rikshalvorna och överhuvudtaget inte avgörande för hur man uppfattade nationell tillhörighet. Vare sig kulturellt eller etniskt uppfattade samtiden några skillnader mellan finnar och svenskar, anser Klinge.⁴

Flera av Klinges åsikter har upptagits och förts vidare av andra författare. Så har Harald Gustafsson i flera sammanhang avvisat den anakronistiska användningen av begreppet Sverige–Finland som enligt honom ger en falsk bild av den i statsrättsligt och juridiskt hänseende relativt enhetliga svenska statsbildningen.⁵ Nils Erik Villstrand menar på samma sätt att begreppet leder fel, ”eftersom det för tankarna till en union mellan två stater”. Även han ansluter till centrum–periferi-modellen, men intar i övrigt en mer moderat ståndpunkt än Klinge. Det geografiska begreppet Finland var under 1600-talet så amorft, menar Villstrand, att olika uppfattningar rymdes sida vid sida. En viss medvetenhet om en finsk kulturell särart ser han emellertid börja växa fram vid denna tid, om än utan mer långtgående politiska implikationer.⁶ I en historiografisk översikt bekänner Per Olof Sjöstrand öppet sin samstämmighet med Matti Klinge. Sjöstrands uppsats är särskilt intressant i detta sammanhang, eftersom det kollektiva minnet av många teoretiker framhålls som det främsta sammanhållande bandet i en nationell gemenskap. Sjöstrand menar i enlighet därmed att viljan till att separat skriva Sveriges och Finlands historia är medvetna försök att skapa nya nationella identiteter efter riksklyvningen 1809.⁷

Teorier om nationella identiteter och statsbyggnad

Direkt eller indirekt har flera av dessa aktuella ansatser inspirerats av nyare statsbildningsteorier och de teorier om nationalism och nationella identiteter som presenterats under de senaste årtiondena. De moderna staternas framväxt är enligt de förra produkten av slumpmässiga vägval och tillfälliga ad hoc-lösningar. Därför är det förvånande att se hur dessa uppfattningar ofta kombineras med den struktur-funktionalistiska planmässigheten hos många av nationalismteoretikerna. De flesta som på en teoretisk nivå beskrivit nationalismen tillhör den modernistiska skolan. Nationalismen betraktas av dem som ett förhållandevis sentida fenomen som får sitt genomslag först omkring sekelskiftet 1800. Orsakerna till framväxten av denna för 1800-talets politiska liv på många sätt dominerande ideologi brukar förklaras med etablerandet av ett ekonomiskt system – kapitalismen – som överflyttar den politiska makten till uppåtsträvande samhällslager – bourgeoisin – och därmed skapar behovet av en ny legitimering för den gryende, liberalt färgade ”demokratiska” makten. Somliga menar att denna förändring äger rum i samband med övergången till ett industrisamhälle medan andra anser att de amerikanska och franska revolutionerna gav den medborgerliga ideologin sin första tillämpning.⁸

Intressant att notera är hur dessa nationalismteorier, när de av olika forskare konfronteras med ett empiriskt material, måste justeras för att stämma ihop med

den iakttagna utvecklingen före den franska revolutionen. Det tycks nämligen stå klart att nationella bevelker har haft ett avgörande inflytande på det politiska tänkandet långt före det sena 1700-talet och framför allt långt före den industriella revolutionen, som ju nådde de flesta länder en god tid efter att den franska revolutionens idémässiga inflytande gjort sig gällande.

Uppsatssamlingen *Nationalism in the age of the French revolution* samlar författare från dussintalet europeiska länder. Flertalet av dem menar jämlikt de modernistiska teoretikerna att nationalismen förvisso fick sin fulla utveckling först efter 1789, men att idémässiga förelöpare kan skönjas från åtminstone mitten av 1700-talet och att en utvecklad nationell identitet i de flesta fall kan spåras ännu längre tillbaka. Eftersom denna uppfattning bryter mot den bild som förmedlas i de gängse teorierna väljer de flesta av författarna att se det egna landets utveckling som ett specialfall och ett undantag från en annars generell regel.⁹ Tendensen att sammanblanda nationella identiteter med nationalism och oviljan att se dem som gamla företeelser synes bero på alltför stark bundenhet till eller rentav felaktig läsning av teoretiker som egentligen analyserar andra frågor. En utpräglad modernist som Ernest Gellner ger till exempel den mycket enkla definitionen av nationalism som "a political principle which holds that the national and political unit should be congruent".¹⁰ Även om man instämmer i denna definition av *nationalismen*, så säger den ingenting om alternativa äldre uppfattningar av nationella eller andra typer av kollektiva identiteter.

Engelsmannen Anthony D Smith är den som i dag kan beskrivas som nestorn i studiet av nationella identiteter. Smith intar en mellanställning mellan modernisterna och dem han kallar "primordialists", det vill säga de som oreflekterat beskriver de moderna staternas uppkomst i ett linjärt perspektiv. Han ger modernisterna rätt i somliga avseenden: "Nationalism, as an ideology and movement, is a phenomenon that dates from the later eighteenth century, while a specifically 'national' sentiment can be discerned little earlier than the late fifteenth or sixteenth centuries in Western Europe." Å andra sidan finns det tecken lika gamla som förekomsten av skriftliga källor på slående paralleller till dagens uppfattningar om nationella identiteter. Därför vill Smith skilja mellan "ethnic community and nation" i äldre tid och "ethnic identity and nationalism" i modern. För att jämka samman dessa skilda principer inför han begreppet *ethnie*, som är detsamma som "ethnic community".¹¹ Den på svenska något otympliga termen *ethnie* (som Smith lånat från franskan) kan därför ersättas med *etnisk gemenskap*.

Den etniska gemenskapen har sex huvudattribut:¹²

1. En kollektiv beteckning
2. En myt om ett gemensamt ursprung
3. Gemensamma historiska minnen
4. Ett eller flera gemensamma särskiljande kulturdrag

5. Associering med ett särskilt ”hemland”

6. ”En känsla av solidaritet med särskilda sektorer av befolkningen”

Med undantag för punkt fyra är den etniska gemenskapens komponenter påfallande subjektiva, menar Smith. Med det avses, att det är uppfattningarna om – snarare än verkligheten bakom – tingens ordning som är avgörande. Etniciteten är en konstruktion. Även den sjätte punkten kan behöva förklaras. En etnisk gemenskap måste vid påfrestningar kunna frammana en vertikal solidaritetskänsla som är starkare än de regionala olikheter och klasskillnader, som i vanliga fall skär igenom ett samhälle. Denna solidaritetskänsla kan vara olika stark, men måste åtminstone omfatta det litterata översiktet. Det vill säga, ett samhälles överklass kan betona en gemenskap med lägre grupper och göra sig till talesmän för deras behov. Om detta rekvisit saknas talar vi, enligt Smith, endast om en etnisk *kategori*.¹³

Om en etnisk gemenskap skall övergå i en modern nation tillkommer en rad legala aspekter. Kriterier Smith nämner är kontroll över ett välavgränsat territorium, ett formellt medborgarskapsbegrepp, en accepterad form av gemensam politisk kultur, kodifierade lagar med lika rättigheter och skyldigheter för alla medborgare samt, som en följd av det sistnämnda, åtminstone teoretiskt obegränsade möjligheter till social mobilitet. Avgörande är de politiska förändringar som symboliskt markeras i övergången från ett undersäte- till ett medborgarskapsbegrepp. ”Central to the concept of the nation is citizenship. [...] In pre-modern eras, membership of *ethnie* was rarely given overt political expression, and even more rarely in terms of the legal concept of citizenship. [– – –] The important point here is that for an *ethnie* to become a ’nation’, it must turn its members into ’citizens’, but this does not entail having a state of its own.” Dessa idéer har – liksom följaktligen hela nationsbegreppet – sitt ursprung i Europa och har därifrån spritts till övriga världsdelar. Den långa process som skapat de moderna nationerna kan spåras åtminstone tillbaka till 1300-talet, men Smith menar att den inte ens i Europa var avslutad förrän i början av 1900-talet.¹⁴

Under 1700-talet fanns två huvudsakliga nationsbegrepp: ett politiskt och ett kulturellt. Antingen avsåg man en grupp människor som befolkade ett gemensamt territorium, eller syftade man på en grupp människor med gemensamt ursprung och gemensam kultur. Nation i den förra meningen uttrycktes i *L’Encyclopédie* som ”une quantité considérable de peuple qui habite une certaine étendue de pays, renfermée dans de certaines limites, et qui obéit au même gouvernement”. Även den senare betydelsen antydde i konstaterandet att ”Chaque *nation* a son caractere particulier”.¹⁵ Den kulturella definitionen var också den vanligaste och kan kort sammanfattas som *en grupp människor som skiljer sig från andra genom gemensamma och specifika kulturdrag där språket är den viktigaste särskiljande faktorn*. Smiths stipulativa definition utgör en kombination av båda be-

greppen, medan jag här företrädesvis kommer att använda det kulturella. För att skilja dem åt kommer nation i Smiths mening att sättas inom citationstecken.

Matti Klinges resonemang har inte fått stå helt oemotsagda. Erkki Lehtinen har kritiskt uttalat sig om Klinges "bizarre conjectures". "This latter-day neo-Topelianism", säger han, "blithely ignores the fact that throughout the entire period of Swedish rule there was an awareness in Sweden as well as in Finland, based on historical, ethnical and geographical criteria, of Finland as a kind of country in miniature within the Swedish realm."¹⁶ Jussi T Lappalainen har presenterat en i förhållande till Klinge mera måttfull syn på Finlands ställning, men utan att specifikt polemisera mot denne.¹⁷ Även Heikki Ylikangas har framhållit svårigheten att betrakta förhållandet Sverige–Finland ur ett modernt nationalstatsperspektiv – oavsett man väljer ett 'helstats-' eller ett 'tvåstatsperspektiv' – dock utan att själv presentera någon alternativ tolkningsmöjlighet.¹⁸ Här skall ett försök göras att utifrån Anthony D Smiths teorier formulera ett sådant alternativt synsätt.

Gemensamt för de finländska forskare som granskat förhållandet mellan de båda riksdelarna är att de huvudsakligen valt att studera uppfattningar på den östra sidan om Ålands hav. En poäng i denna studie blir därför att lägga tonvikten på uppfattningar från centralt svenskt håll. De intressanta frågorna blir inte om det fanns en begynnande finsk kulturnationalism under 1700-talet eller om någon finsk självständighetsrörelse kan skönjas före 1809.¹⁹ I stället undersöks hur uppfattningen om den finska nationen påverkade synen på det geografiska Finland och vilken ställning den östra rikshalvan hade i förhållande till moderlandet västanhavs. Det kommer även att diskuteras huruvida innehavet av Finland medförde några politiska konsekvenser för den svenska statsledningens utrikespolitiska agerande.

Finnarna en *ethnie*?

Smiths första definition på en etnisk gemenskap var att gruppen skulle ha ett gemensamt namn, en kollektiv beteckning.

Samuel Pufendorfs *Inledning till swänska historien* från 1688 är den första rikshistorien på svenska språket. I slutet av denna finner man ett kapitel om "Swänska Nationens Egenskaper" efter vilkas uppräknande konstateras: "Men Finnarne äro helt ehn annan Nation uti Språk og Seder ifrån de Swenske åtskildte; hwilke gode Soldater wara månde, enär de först wäl öfwade och underrättade blifwa. Uti dät öfrige äre de ett enwettigt, hårt og arbetsamt Folk, men mera bekwäme tungt Arbete, änn som något Konstigt, till att förrätta."²⁰ Nationalitetsbestämningen gjordes framför allt utifrån språkliga kriterier. "Dessa tre Språk, nemligen: *Svenska, Finska och Lapska,*" som Stephan Insulin skrev 1772, "vitna ofelbart om trenne särskilta folkslag, som af ålder blifwit förenade til et Rike och lefwa nu i samma förtroende som de vore bröder."²¹ Tanken att språkskillnaderna

följde skillnaderna mellan folken hade Eric Tuneld uttryckt redan trettio år tidigare i sitt pionjärarbete om Sveriges geografi. Om finnarna skrev han, att ”The hafwa sit besynnerliga tungomål, som är skildt ifrån the andra här i Norden gångbara språken, men har, så wäl som Lappska språket, (emellan hwilka är gemenskap,) med thet Hebreiska nog öfwerensstämmelse. Här [i Finland] äro ock somligstädes Svenska Åboer, som i fordna tider ifrån Swerige hit inkommit, och tala thet Svenska språket.” De var till exempel bosatta i Nyland, som ”fordom warit af Finnar bebodt, men sedan bekommit inbyggare ifrån Swerige och Hälsingland”.²² Kärnan av det svenskspråkiga Finland utgjordes alltså av inflyttade svenskar och var ingalunda finnar som bytt språk. ”Som nu detta Folket”, skriver Gustaf Bonde, ”är i Språk, i sin forna Gudstjänst, i Seder och Näringsmedel så aldeles skildt ifrån de andra Skandinaviens invånare, så är onekeligt, at det är et helt annat slags folk, hvars härkomst och första stam måste uti andra länder uppsökas”.²³ Härmed har frågan redan tangerats hur man såg på finnarnas och svenskarnas ursprung.

Fanns där en *gemensam ursprungsmyt*?

År 1764 presenterades vid Åbo akademi en avhandling av Sigfrid Porthan varuti ”Frågan om Finska Folkslagen kunna räknas för Germaner? besvaras med nej”. Däremot var svenskarna och tyskarna besläktade, vilket ”af sedernas likhet [...] tydliggen skönjas kan”.²⁴ Denna uppfattning hyste också hans i Finlands lärdoms-historia berömde bror Henrik Gabriel.²⁵ Närmare upplysningar lämnar Daniel Djurberg som skriver, att ”Huru länge Sverge varit bebodt är osäkert; Historien lämnar ej längre underrättelse tillbakars än circa 2100 år. Sverges äldsta namn var *Jotaland*, och Inbyggare kallades *Jotar*, de hava efter sannolikhet varit af gemensam stam med nuvarande Finnar, samt hitkommit genom Finland ifrån de Nordöstra nägderne af Europa”. Eric Tuneld var av samma åsikt och menade att finnarna så småningom drivits norrut och österut av invaderande folkstammar. ”Första uttåget hålles före hafwa skedt, af fruktan för the Swenske, hwilka, wid Konung Agni tid, höllo et fältslag med Finnarnas Konung Froste, och honom öfvervunno.”²⁶ Uppfattningen att finnarna som ett österifrån kommande folk hade varit Sveriges tidigaste inbyggare var allmänt vedertagen under 1700-talet.

Huru långt detta Folkeslaget i de äldsta tiderna utbredt sig i väster, är [...] svårt at fastställa. Ifrån norra ändan af Bohuslän och Svinesund ända längs åt Fjällryggen up emot Lappmarken, likaledes i Norrige ofvanför Halogaland, är et stort Landstrek, som både i äldre och senare tider kallas *Finnmarken*, och ännu bebos af Finnar; men ovisst är, huru och när de kommit dit. Åtskillige af dem föregifva väl, at de i en stor hungersnöd blifvit ditflyttade af Konung CARL IX; Men som det både i STURLESON och fast alla våra Norrländska Sagor förmäles, at detta Folkeslaget redan i de tider och långt för Christendomen haft sitt tillhåll der på gränsen emellan Sverige och Norige: så kunde här af slutas at detta vårt kära fädernesland varit i förstone af dem bebodt, innan våra Svea och Götha Förfäder, och efter Hervatar Sagans intygan, kommo hit in ifrån Asien. De förra invånarne, som ej visste af något Åkerbruk,

utan då såsom ännu, födde sig med svedjande och bågskjuteri, hafva förmodligen blifvit utträngde af Asarne [d v s svear och göter], och måst flytta til Norska bergen, deras ännu varande bofäste.²⁷

Ursprungligen härstammade denna uppfattning från Tacitus som även givit en ingående och osympatisk skildring av urfinnarnas vilda leverne. Av patriotiska skäl blev man dock angelägen att förläna detta i riket boende folk ett mer lämpligt ursprung. Bland annat försökte man spåra en släktskap mellan dem och skyterna.²⁸ Under alla omständigheter betraktades finnarna som ett folk som genom sitt ursprung skilde sig från svenskarna.²⁹ Svearna och göterna – svenskarnas förfäder – ansågs ursprungligen härstamma från trakterna kring Svarta havet och menades ha invandrat till Sverige någon gång före Kristi födelse. Svear och göter hade, trots sina skilda namn, ett gemensamt ursprung som skilde sig från finnarnas. ”I anseende därtill at stora Skogar skilde Svea och Göta Riken från hvarandra, blef det förra kallat *Nordanskog* och det senare *Sunnanskog*. Invånarne i det förra kallades Svear och i det sednare Göter, men de hafva af ålder varit et och samma Folkslag.”³⁰

Delade svenskarna och finnarna några *gemensamma historiska minnen*?

Som framgått skilde sig minnena åt vad gäller fornhistorien på grund av de två folkens olika ursprung. ”Sådana Minningsmärken, som i andra Länder tillkänna gifva deras fördna Åboars bruk och dater, äro i Finland aldeles obekanta. Af Grafhögar och Ättebackar, som här i Sverige och annorstädes finnas i sådan ymnighet, är det ganska få lemningar”.³¹ Detta faktum beklagades också av finska författare. Daniel Juslenius (senare professor och biskop i Åbo, utgivaren av den första omfattande svensk-finska ordboken 1745) förklarade det hela med att de finska fornlämningarna förstörts av svenskarna efter landets erövring. ”Detta bestyrkes äfven af det usla tillstånd och den snart sagdt träldom hvori de [svenskarna] höllo Finnarne.”³²

Även om det kollektiva finska minnet hyste flera erinringar om rysk ockupation under 1700-talet hänvisade statsmaktens högsta företrädare gärna till Sveriges värnande om denna sin dyra provins. Gustav III kunde sålunda i sitt tal till Finlands befolkning 1788 inte bara betona det goda civilisatoriska inflytande deras förening med Sverige medfört, utan även hur de genom denna beskyddats mot sin östra arvfien:

Ihogkommen de förmoner, Eder förening med Swerige Eder tilskyndat; den store Gudens sanna kännedom, uplysning och kunskaper, nyttiga inrättningar, lönande näringar och förbättrade seder.

Ihogkommen huru ofta Swears blod runnit til Edert försvar, och huru otillräckelig Eder egen förmåga dertil altid blifwer.³³

När den gemensamma tidens historia avhandlades så inkluderades ofta finnarna på ett mycket erkännansamt sätt. Lika enständigt som finnarna betonade sin kungatrot, lika ivrigt framhölls den liksom de finska soldaternas tapperhet också av

svenska statsmän. Smith avser emellertid i detta sammanhang den ursprungsmyt, eller *mythomoteur*, som i form av en tänkt, urgammal släktskap fyller en slags semireligiös funktion som den främsta enande faktorn för en etnisk gemenskap.³⁴ En grundläggande utveckling i upplysningsprojektet var att separera de världsliga och de religiösa sfärerna. Även om religiositeten inte minskade i någon mätbar utsträckning under 1700-talet så började kyrkans samhällsförklarande roll att upplösas när dess maktlegitimerande funktioner ej längre efterfrågades av de styrande skikten. Ursprungsmyten inträder här för att kräva lojalitet från hela nationen och blir således viktigare än den religiösa enhet eller statspatriotism som många menar har varit primär i äldre, förnationalistiska stadier. Under den studerade tidsperioden är detta endast tendenser, men någon gemensam ursprungsmyt fanns inte mellan svenskar och finnar. Tvärtom.

De *särskiljande kulturdrag* som yttrade sig i svenskarnas och finnarnas olika levnadssätt hade länge uppmärksamrats. Per Brahe d y fascinerades av dessa under sina ämbetsresor som generalguvernör.³⁵ Skillnaderna var naturligtvis lättast att studera där folken levde sida vid sida. Sålunda skriver Daniel Djurberg något år före riksdeleningen, att "Norrland bebos av 3 Folkslag: Svenskar, Finnar och Lappar, af hvilka det sidste Slaget är vida skildt från de bägge föregående uti Levnadssätt och Näringsfång. Svenska och Finska Almogen bor uti Hus och idkar Åkerbruk samt Boskapsskötsel; men Lapparne bo uti Kojor, idka intet Åkerbruk utan nära sig af Renskötsel. Svenska Almogen har välbygda Hus, och håller sina Rum ganska snygga, ävenså en Del af Finska Almogen; men somlige af den sednare bo uti ett slags Hus som kallas Pörten." Han konstaterar också, att "Finnarne äro til Utseende, Husbyggnad, Seder och Klädedrägt lika med de förutnämnde Folkslag i Ryska Riket [ester, ingrier, mordviner, ostjaker, m fl], med hvilka de i anseende til Härkomsten äro beslägtade."³⁶ Finnarnas enkla vanor och bristande fallenhet för bokliga mödor hade ju framhållits redan av Pufendorf. Enligt somliga samtida betraktare avhöll uppfattningen om finnarnas trolldom bättre folk från att skicka sina barn till Åbo akademi under 1600-talet.³⁷ Föreställningen om den finska allmogens vidskeplighet var så allmänt spridd att den till och med framhölls i parlörer.³⁸

Utän tvekan betraktades finnar och svenskar som två skilda folkslag, men associerades de också med ett särskilt *geografiskt hemland*?

Djurberg, som ju särskilde de två nationerna genom språket, säger att "Finskan talas uti hela Finland, undantagandes et antal Soknar, belägne vid Havet, samt uti Städerna, men hvarest tillika en stor del Inbyggare tala Finska".³⁹ Hans uppfattning är alltså att de i Finland boende talar finska; därmed är de också finnar. De svensktalande i Finland är, som redan framgått, definitionsmässigt svenskar.

Historiskt räknades inte Finland till de ursprungliga svenska landskapen. I ett förrlutet, som kunde få starkt skiftande inplacering i tiden, hade landet lagts under den svenske kungen. Somliga författare menade att det hade skett i en fjärran

sagotid, men vanligen ansågs landets underkuvande vara ett resultat av medeltida korståg.⁴⁰ Ofta framkommer Finlands särställning genom rena uteslutningar då man avhandlade den äldre och i många fall även den nyare historien. Skånelandskapen, som under 1700-talet blivit så väl integrerade som man någonsin vågat föreställa sig, behandlades däremot ofta oproblematiskt som gamla rikssvenska domäner.⁴¹ Sven Gudmund Strömwall var heller inte ensam om sin åsikt att den ryska ockupationen under stora nordiska kriget endast hade berört ”the utländska Provincier”, dit han räknade Finland men inte Skånelandskapen.⁴² I den styvmoderliga behandlingen av den östra rikshalvan skiljer sig inte 1700-talets svenska författare från dagens.

Även politiskt skilde man i många sammanhang mellan Finland och Sverige som två geografiska huvudländer ingående i riket. Väl kända är stipulationerna i 1634 års regeringsform, att

Ingen, som icke är bofast innan om Sveriges och Finlands enskildte och af ålder fattade gränstser, hafve något ord på riksdagar eller i andre rådslag om regementet och hvad däraf hänger, med mindre någon är eller blifver med special privilegio därtill hedrat. Och där någon svensk af ridderskapet hafver gods i Lifland eller Ingermanland eller i andre landskap, som nyligen äre vundne eller framdeles vinnas kunne under Sveriges crono, så länge han sig i samme gods oppehåller och utur Sverige eller Finland är, då hafve ingen rätt något att säia uti riksens ärenden [... förrän] han åter skifter sitt bo och sätter sig neder i Sverige eller Finland [...]⁴³

Rättigheterna skilde sig här mellan riket och provinserna, men osäkerheten om Finlands position gjorde att dess ställning som riksdal uttryckligen måste framhåvas. Samma typ av formuleringar återkommer i Kungl Maj:ts resolutioner och förordningar som vanligen uttrycks gälla N N i ”Sverige och Finland”.⁴⁴

Inom parentes kan nämnas att Åbo ofta, tvärtemot vad som hävdats,⁴⁵ omnämndes som Finlands ”huvudstad”.⁴⁶ Exakt vad som avsågs med detta är svårt att säga, men i första hand torde man därmed ha menat att staden utgjorde storfurstendömet ekonomiska och administrativa centrum. Daniel Juslenius talade om Åbos närvarande ställning som fäderneslandets och storfurstendömet huvudstad (*Patriæ Metropolis, Magni Ducatus Finlandiæ Caput*) och dess förhistoriska ställning som residensstad (*Regiam*). Oavsett betydelse är Åbo dock normalt ensam bland de samtida landsortsstäderna att tilldelas denna rang.⁴⁷

Återstår att se om där fanns ”en känsla av solidaritet med särskilda sektorer av befolkningen”. Om inte denna solidaritetskänsla existerar menar ju Smith att man inte kan tala om en etnisk gemenskap utan bara om en ”etnisk kategori”.

An *ethnie* in my terminology is not just a category of population with a common name, descent myths, history, culture and territorial association. It is also a community with a definite sense of identity and solidarity which often finds institutional philanthropic expression. In the eighteenth century and earlier, one would probably be justified in regarding, say, the Slovaks or Ukrainians as an ‘ethnic category’; to an

observer, they possessed many of the ethnic elements we have outlined, but little or no sense of community and solidarity. [...] To an outsider attuned to ethnicity, such categorial groupings seemed potential *ethnie*; to the members, internal divisions into valley communities, clans and principalities seemed more important for identity. Few members seemed to be aware of a wider unity, for few had travelled beyond the narrow confines of their immediate unit of loyalty or been called upon to act in concert with similar units of the category, except in moments of crisis and battle.⁴⁸

Den sista meningen skulle kunna sägas beskriva ett allmänt förhållande i det traditionella samhället; ett som inte har samband med etniciteten. Den i princip självförsörjande bonden hade för sin subsistens inget behov av kollektiva bindningar utöver dem som tillgodosågs på lokalplanet.⁴⁹ I realiteten måste man emellertid föreställa sig att den svenske eller finske bonden under 1700-talet bar med sig någon slags uppfattning om riket som politisk enhet, inte minst av den anledningen att man med jämna mellanrum sände iväg riksdagsmän för att hålla gemensamma överläggningar med ståndsbröder från andra delar av riket. Att man i svensk-finska förhållanden allra minst kan tala om etniska kategorier framgår av den föregående skildringen och om man i citatet ovan byter slovakier eller ukrainare mot finnar. Men kan man också tala om etniska gemenskaper? Eftersom denna fråga berör gruppintern förhållanden måste det svenska perspektivet av naturliga skäl lämnas för en stund.

Under 1700-talet ökade det inhemska finska intresset för landets specifika förhållanden. Det sammanhänge dels med en allmän kulturell upprustning, som till exempel fick (den svenskfödde) Åbobiskopen Johan Browallius att föreslå inrättandet av en särskild finsk vetenskapsakademi, och dels med en ökad medvetenhet om en finsk särart. Framför allt under gustaviansk tid kom detta intresse att ta sig artikulerade former. Redan 1770 grundades Finlands första litterära sällskap, Aurora. Syftet sades vara att befordra en allmän upplysning i den isolerade finska rikshalvan. ”Kärleken för vårt Fädernesland och ömheten om vårt Finlands heder” angavs i stadgarna som främsta anledning till sällskapets grundande. Aurora var tänkt att stå i förening med Utile Dulci i Stockholm och liksom dess underavdelningar i Uppsala och Lund ”deltaga uti ett Svenska Nationen och Språket så hedrande arbete”.⁵⁰ I en *riksgemenskap* önskade man verka för klassisk bildning och svenska språkets uppodling. Periferins bidrag till hela rikets bildning framhölls stolt av Carl Fredrik Fredenheim: ”Aurora Sällskapet, som mera gagnat finska historien och tändt vitterheten icke allenast i Finland utan ock i Stockholm, än man känner. Det var derifrån som Stockholm fick Kellgren och Clewberg”.⁵¹

En allmän kungörelse angav emellertid att Aurora endast var tänkt att behandla specifikt *finska* frågor. Till den planerade tidskriften efterlystes ämnen av praktisk och ekonomisk natur men framför allt arbeten i litterära och historiska ämnen: ”vårt Lands eget Språk och Witterhet”, biografier över berömda landsmän, upplysningar i finska folkets och landets historia, med mera. Politiskt känsliga

ämnen skulle uteslutas och det betonades, att ”Wi inskränke oss egentligen inom ämnen som vårt eget Land lämnar oss”.⁵² Vårt land syftar i detta sammanhang uteslutande på Finland.

Alldeles uppenbart fanns det bland finnarna skiftande inställningar till föreningen med Sverige. Exempel på en uttalad separatistisk vilja är få, bland annat därför att sådana tankar naturligtvis inte gick att uttrycka i skrift, men också och framför allt för att de heller inte torde ha varit utbredda. Snarare bör spänningsfältet sökas inom ramarna finsk kulturnationalism med accentuering av särarten till ett från en regional utgångspunkt betonande av riksgemenskapen. Daniel Juslenius utredde i sin redan citerade avhandling inte bara finnarnas tapperhet i forna strider mot svenskarna, utan ägnade också särskild möda åt att uppsåra den finska nationens hjältedåd under de svenska fanorna.⁵³ Denna regionalistiska ståndpunkt kunde förenas med en statslojalism som sökte sitt stöd hos kungamakten. Den senare för sina separatistiska strävanden notoriske Göran Magnus Sprengtporten gladdes över att Gustav III:s statskupp möjliggjorts av de finska truppers stöd: ”vi äre liksom högfärdige däröver att en Finne varitt Thronens stöd – ock att uti våra parker bereddes en händelse – som på en dag grundade hela Svärgets lycka”.⁵⁴ Att denna statslojalistiska ståndpunkt genom omständigheterna enkelt kunde förbytas i rent landsförrädiska tankar hos enskilda personer, visas av Sprengtportens senare verksamhet.⁵⁵ Men för att tankarna skulle kunna slå rot hos allmänheten måste – utöver ett manifest missnöje med det svenska styret – också hållbara alternativ kunna presenteras. De flesta av Sprengtportens självständighetsförslag laborerade med någon form av beroendeförhållande till Ryssland. Varken utsikterna till en federation med Ryssland eller en självständig stat under dess militära beskydd kan förmodas ha automatiskt appellerat till Finlands befolkningsmajoritet.⁵⁶ Den raljanta tonen i Johan Albert Ehrenströms ”Berättelse, om hvad som hitintils blifvit gjort vid Planen at afsöndra Storfurstendömet Finland ifrån Sverige” från 1787 illustrerar också hur avlägsna alla sådana hot upplevdes av de styrande åtminstone före ryska kriget. Den egenkäre och härsklustne Sprengtporten som gjort sig socialt omöjlig i Sverige hade, enligt denna redogörelse, tvingats förlita sig på

sina landsmäns (finnarnes) förtroende. At förklara huru han kunnat vinna detta behöfver man endast någorlunda känna den Provints uti hvilken han som Öfverste fick sit första betydliga befäl. Ifrån Safvolaxke Officerarens gräseliga råhet och okunnighet, ifrån hans naturliga fallenhet at dyrka sina förmän ända til afguder, när de förstå at imponera på honom, kommer i sanning det stora anseende han ägt i Finland, [...] ⁵⁷

Henrik Gabriel Porthan tolkade kanske sina landsmäns – och definitivt de styrandes – åsikter bättre i sitt inträdestal till Vitterhets historie och antikvitets akademien 1788. Den ”vidlöftiga Finska folk-stammen” hade aldrig haft förmånen att spela någon avgörande roll i världshändelserna och hade aldrig ägt några ”sjelf-

ständiga Stater”. Men den egentliga finska nationen, som han säger, hade sedan den ”kom under främmande välde” åtminstone undsluppit livegenskapen och

har icke blifvit tvungen at öfvergifva sine förfäders oskyldiga seder, eller aflägga sit fädernes-språk, hvarpå den tvärtom erhållit undervisning i sin Christendom, och fått vid Domstolarne utföra sine ärender. Dess medlemmar hafva ifrån inga Samhälls-förmåner, genom några förudmjukande författningar blifvit utestängde[.] Därföre har den ock i trohet mot en gemensam Samhälls-anda icke eftergifvit sina öfriga Medborgare, eller någonsin känt någon retelse at vilja sig ifrån dem skilja.⁵⁸

”Finnarne förlorade väl således sin själfständighet;” blev slutsatsen, ”men utan at lida någon verkelig förlust.” Hur lämplig var då inte tanken under Gustav III:s nyss påbörjade krig, att även de mindre lyckligt lottade brödrafolken i Baltikum kunde förenas under den svenska kronans beskydd ”til lika förmåner och en gemensam sällhet!” Här fanns alltså enligt Porthan de mest sannolika alternativen, och valet dem emellan föreföll honom enkelt.⁵⁹

Den etniska gemenskapens konsekvenser

Kortfattat har jag försökt visa att alla de rekvisit Anthony D Smith ställer upp för en etnisk gemenskap uppfylls i synen på finnarna under 1700-talet. Perspektivet har varit att studera hur den finska befolkningen normalt betraktades från svenskt håll, men hos Smith används den etniska gemenskapen i första hand som en idealtyp med vilken man kan mäta ett folks *självuppfattning*. Åtskillnaden mellan etniska kategorier och en etniska gemenskaper är ett instrumentellt uttryck för en given folkgrupps självbild å ena sidan och omvärldens syn å den andra.

The former are human populations whom at least some outsiders consider to constitute a separate cultural and historical grouping. But the populations so designated may at the time have little self-awareness, only a dim consciousness that they form a separate collectivity.⁶⁰

Den etniska kategorin föregår alltså i många fall den etniska gemenskapen. Den senare – och i ännu högre grad ”nationen” – måste befinna sig på en viss kommunikativ nivå för att kunna bilda den form av föreställda gemenskaper som skapar den nödvändiga ”vi-känslan”. I många fall har en etnisk kategori definierad av omvärlden utgjorts av minoriteter som saknat dessa resurser, till exempel i form av ett utvecklat skriftspråk. I det svenska riket gällde det finnarna och i ännu högre grad samerna. Det behöver inte betyda att de saknade en etnisk identitet, men för historikern betyder det ofta att vi saknar källmaterial att värdera denna.

Som med alla idealtyper behöver inte samtliga attribut vara uppfyllda i det enskilda fallet. Inte heller spridningen är av avgörande betydelse, enligt Smith. Vi kan urskilja en etnisk gemenskap efter de uppställda kriterierna ”even if they are firmly held and clearly enunciated by only small segments of the designated population and even if some of these attributes are more intense and salient than others at a given period”.⁶¹ Kort sagt: En etnisk kategori kan definieras av utomstående

men adlas till en etnisk gemenskap när en grupp solidariserar sig med och gör sig till talesman för detta tänkta samfunds särart och intressen.

Om man då i det enskilda fallet kan belägga förefintligheten av en etnisk kategori och/eller gemenskap efter de uppställda kriterierna inställer sig frågan vad detta får för konsekvenser för vår tolkning av kollektiva identiteter i ett förnationalistiskt skede.

Många etniska gemenskaper har, enligt Smith, ett ursprung som går sekler tillbaka och de kan återfinnas under olika statsformer. I övergången till det moderna samhället kommer de flesta – om än långtifrån alla – etniska gemenskaper sträva efter att bli ”nationer” i Smiths mening. Drivande i förändringen är de processuella revolutioner inom administration, ekonomi och kultur som leds av den byråkratiska staten, eller samhällets transformering från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft*.

Smith redovisar olika empiriska modeller för denna övergång. Hans uppdelning i horsiontella och vertikala etniska gemenskaper behöver inte närmare beröras här, men den senare var den vanliga i ståndssamhällen.⁶² I sådana kunde företrädarna för ett samhälles litterata klasser i sina kulturformer skilja sig från de lägre klasserna, vars vanor regionalt ofta varierade avsevärt. De högre stånden fick många gånger ”uppfinna” det folk vars talan de önskade föra. En annan väg var att tvärtom solidariserar sig med de lägre klasserna och romantisera deras kultur, oavsett om man delade denna eller inte.

”Nationstillblivelsen” kan ta sig olika former: man kan bilda en egen stat, man kan ingå i en federation, man kan uppnå autonom status i en multinationell statbildning, och så vidare – men när processen en gång startat är den i princip irreversibel. Inom de tre processrevolutionerna går man respektive från isolering till aktivism, från underkastelse till mobilisering och från kultur till politik. På ett eller annat sätt medförde det alltid djupgående samhälleliga förändringar.⁶³

Hur påverkar då detta vår förståelse av förhållandet mellan Sverige och Finland?

På många områden var medvetandet om den nationella och kulturella särarten i Finland utvecklad under 1700-talet. Denna yttrade sig både i litterär och vetenskaplig verksamhet och i politisk aktivitet. De finska ständerna framträdde under 1600- och 1700-talen ofta i gemensamma föreställningar, som antyder känslan av en ödesgemenskap som var starkare än de ståndsspecifika omständigheterna. Denna känsla fick extra näring av 1700-talets två okkupationer. Likväl står Göran Magnus Sprengtporten i historieskrivningen som en tämligen isolerad figur i sin uttalade strävan efter ett självständigt Finland. Detta behöver inte betyda att idéerna saknade all resonans bland Finlands befolkning, utan kan också förklaras med källsituationen; tankarna gick naturligtvis inte att uttrycka öppet. Oavsett vilket har forskningen kanske kommit till vägs ände i tolkningen av det traditionella politiska källmaterial som efterlämnats av finska oppositionella. Johan Ric-

hard Danielson-Kalmari har noga gått igenom de gustavianska frondörernas efterlämnade papper utan att därför komma fram till särskilt tydliga resultat. Han ser Sprengtportens motiv som i hög grad präglade av personliga oförrätter, men visar samtidigt att det bland andra invigda fanns sympati för själva huvudfrågan. De flesta tydliga ställningstaganden är dock formulerade efter riksklyvningen.⁶⁴ Detta kan antingen tolkas som en omvändelse påbjuden av den geopolitiska utvecklingen eller som att möjligheterna äntligen förelåg att uttrycka länge hysta föreställningar.

Emellertid vill jag med stöd i Anthony D Smiths teorier se riksklyvningen inte bara som ett resultat av napoleonkrigens tvingande dynamik. De politiska idéer som vaknade under 1700-talet, där medborgerliga opinioner fick ökad betydelse för makthavarnas beslut, gjorde att nationellt kulturella faktorer fick ständigt ökad betydelse. En breddning av det politiska deltagandet krävde en ökad homogenisering. Även om finnarna på en uttalad nivå aldrig utsattes för något nationellt förtryck, så fick utskiljandet av dem som grupp faktiska konsekvenser. Finnarna särskildes i fråga om ursprunget uttryckligen från svenskarna och i politiska sammanhang framhölls att finnarna skyddades från främmande makters övergrepp genom sin förening med Sverige. I båda fallen var distinktionen klar och det gemensamma riket kunde därför aldrig bli ett ”vi-projekt”. Det var endast med bistånd av svenskarna som finnarna hade kunnat freda sitt fädernesland och rädda friheten. Det var först i förening med svenskarna som finnarna hade erhållit bildning och kultur. Ensamma skulle de inte ha varit förmögna att åstadkomma någonting av värde. De gemensamma erfarenheter som hade kunnat lägga grunden för skapandet av en gemensam *mythomoteur* värderades aldrig i dessa sammanhang.

Finland i det svenska riket

Enligt min uppfattning går det inte att försvara den ståndpunkt som förfäktats av Matti Klinge, att alla försök att i den gemensamma tidens historia skilja mellan den svenska och den finska rikshalvan bygger på teleologiska antaganden. Till sammans med andra historiker har Klinge vänt sig mot tanken att nationalstaterna Sverige och Finland på något sätt skulle ha varit förberedade redan före riksklyvningen. Stor vikt lägger Klinge vid det faktum att Finland inte i statsrättsligt hänseende skilde sig från den svenska rikshalvan och såsom provinserna hade någon särslagstiftning. Att finnarna inte särbehandlades juridiskt anses betyda att man inte fäste någon avsikt vid kulturella eller andra skillnader.

I en sådan tolkning fäster man ett felaktigt avseende vid nationalitetens betydelse. Vi måste i denna fråga skilja mellan ett *stats-* och ett *nations-*byggande. Dessa har skett i successiva faser, där den politiska integrationen föregår och som naturlig förlängning leder till kulturell integration. Att Finland inte skilde sig i lagstiftningen berodde givetvis på dess gamla ställning i riket. När Finland inlemmades

under medeltiden fanns lika litet i Finland som i Sverige någon nationellt enhetlig lag. När den svenska staten intensifierade centraliseringsprocessen från 1500-talet och framåt fanns det heller ingen anledning att särbehandla de inom riket redan befintliga landskapen. Det var mot ett statsbyggande, inte mot ett nationsbyggande, som den finska allmogen (likt den svenska något tidigare) revolterade i slutet av 1500-talet. Riksstyret följde i sin politik principer som bland annat återfanns hos tidens störste statsrättsteoretiker, Justus Lipsius: "Do thou establish things gott[en] before. *It is a harder matter to conserue Prouinces, then to make them thine, they are gotten by force, and kept by iustice*".⁶⁵ Kring sekelskiftet 1600 hade adeln sökt organisera sin representation landskapsvis. Som enda rest finns i Axel Oxenstiernas utkast till riddarhusordning 1621 en svensk och en finsk lantmarskalk. Utkastet var inspirerat av provinsiella lösningar i det tyska riket och har setts som strävande mot ett separat finskt riddarhus.⁶⁶ Uppdelningen uppfattades som naturlig och kom till synes också i den några år yngre regeringsformen. I de praktiska åtgärderna fick däremot allt vika för den enhetsprincip som var statsmaktens rationalitet.

Östersjöbesittningarna, för att ta ett motsatt exempel, tillkom efter att denna process inletts. Dessutom fanns där en inhemsk lagstiftning att ta hänsyn till. Även om de aldrig hann inkorporeras gjordes försök främst under 1600-talets enväldesperiod. Det blev så att säga en naturlig följd av statens ständigt ökade maktanspråk. Parallellt med de politiska integrationsförsöken följde där – liksom i Skånelandskapen – också försök till kulturell integration. Man började vid denna tid allt tydligare uppfatta vikten av enhetlighet utöver den rena fundamentaldisciplineringen.⁶⁷

I syfte att moderera äldre författares teleologiska ståndpunkter använder Klinge ett slags omvänt cirkelbevis: Han vill bortförklara existensen av en särskild finsk nation (i samtidens mening), för om ingen finsk nation funnits kan det heller inte ha funnits tankar på någon finsk stat. I ett kontrafaktiskt resonemang har Klinge också betvivlat att 1800-talets nationalistiska rörelser skulle ha fört med sig några konsekvenser i form av en finsk självständighetsrörelse, i det fall det unga seklets turbulens aldrig hade separerat landet från Sverige.⁶⁸ Det går dock att konstatera, att de flesta förutsättningar som i andra länder gav upphov till nationalistiska rörelser förelåg i Finland i slutet av 1700-talet. I sin strävan att läsa historien framlänges utgår Klinge från den moderna tanken om nationalstaten, enligt formeln "en nation, en stat". Men det är *denna* tanke, snarare än uppfattningen om nationella skillnader, som saknas i 1700-talets praktiska statsteoretiska tänkande. Även om uppfattningar om nationella identiteter påverkade det politiska tänkandet i tidigmodern tid så tilläts de inte att grundläggande påverka statsuppfattningen. *Fursten* hellre än *folket* personifierade den politiska viljan; därför konstituerades staten av *Gud* hellre än av *nationen*.

Finlands samhörighet med den svenska kronan var alltigenom oomtvistad.

Förhållandet är inte jämförbart med den ställning Norge hade i den danska helstaten. Även om det underordnade förhållandet var detsamma och om också i Norge de juridiska och statsrättsliga skillnaderna i förhållande till moderlandet minskade över tid, så hade Norge historiskt sett varit ett eget rike och behandlades i olika sammanhang fortfarande som ett sådant. Finland däremot var en ”ohistorisk nation”. Det fanns ju olika traditioner som ville förse det förhistoriska Finland med en egen kungalängd, men oavsett vilken tilltro sådana berättelser åtnjöt märktes ingenting av detta i praktiska angelägenheter. Som en feodal kvarleva i den internationella statsrätten fanns uppfattningen om en naturlig hierarki mellan riken och länder. Man räknade tre statsformer: kejsardömen, kungariket och fria republiker. Ett territorium kunde traditionellt inte räknas som ett självständigt rike om det saknade en under ingen undergiven konung. I förhållandet mellan stater var statusen av rike en garant för en självständig ställning. Ett rike kunde i formell mening inte *erövrats* utan bara *förenas* med en annan krona. De länder som saknade denna status var så att säga pusselbitar i den internationella politiken. De kunde tas från ett rike och förenas med ett annat. Sådana pusselbitar var de baltiska länderna och som en sådan kan också storfurstendömet Finland beskrivas. Betydelse i detta sammanhang fick också det faktum att Finland betraktades som en erövrad landsdel till skillnad från de tidigare danska provinserna som sågs som *återerövrade*.⁶⁹

Även om nationalitetsskillnaderna inte påverkade statsuppfattningen så fick de likväl, jämlikt ovanstående resonemang, andra följder i behandlingen av storfurstendömet. Jag har försökt visa att den finska nationen betraktades som en etnisk gemenskap skild från den svenska och med ett eget hemland. En politisk konsekvens av detta blev att Finland inte i alla sammanhang sågs som en fullt integrerad riksdel, vilket kan illustreras med ett yttrande av kronprins Adolf Fredrik inför det sekreta utskottet 1746:

Storfurstendömet Finland [...] är en så angelägen dehl af riket, at utom detsamma wore Sverige icke Sverige. Där är vårt förrådshus och vår förmuhr, men det är och det första, som måste mottaga all fientlighet på den sidan. En så angelägen province bör ju då på alt sätt souteneras och sättias uti stånd, at försvara sig åtminstone mot et hastigt och oförmodat fiendens anfall.⁷⁰

Här uttrycks den i samtiden vanliga tanken, att Finland i första hand utgjorde Sveriges kornbod och en buffert emot ryssen.

På ett lättvindigt sätt hade den östra rikshalvan riskerats under ryska kriget 1741–43. Väl känt är mindre sekreta deputationens uttalande, att det värsta man kunde befara vid en olycklig utgång var ”Finlands ruin elr förlust”. Men, som man sade, därvid ”är ingen ting wanhederligt för Sverige, det har varit de käckaste Nationers öde at få stryk, uthan at deras reputation derigenom kommit vidare at lida”.⁷¹ Samma tankegång låg bakom Carl August Ehrensvärds uttalande fyrtio år senare. Vid tillfället var han sekundchef för arméns flottas finska eskader och en av

Gustav III:s förtrogna i planeringen av det tilltänkta kriget mot Danmark–Norge. Ehrensvärd menade i ett brev till vännen Johan Christopher Toll, att Sverige genom ett anfall på Danmark borde bemäktiga sig Öresund. Om Ryssland skulle lägga sig i planerna, säger han, så ”låt honom behålla Findland. däri vinner han ingenting. hvarken skall han äga östersjön eller kan han komma ur sundet”.⁷² Några känslomässiga skrupler för ett bortgivande av Finland demonstrerar inte sonen till Sveaborgs grundläggare som själv hade haft stora delar av sin utbildning och militära karriär förlagd till rikets finska del.

Mot detta skulle man kunna resa invändningen att Gustav III vid samma tid förefaller ha lagt ned stor omsorg på och starkt värnade om den östra rikshalvan. Ingen svensk kung besökte Finland lika ofta som han och han försökte till och med lära sig en aning finska. Förklaringen är emellertid enkel. Som Kurt Jern uttrycker det insåg kungen, ”att om den östra riksdelen gick förlorad, så var Sveriges roll som en politiskt betydande makt i Europa slutsplad. Trycket från öster måste mötas inte bara med militär upprustning, utan också genom att visa hur riksledningen ville och kunde handla till landets bästa. I sitt sätt att betrakta östpolitiken som rikets viktigaste utrikespolitiska fråga anknöt Gustav III till traditioner från den äldre Vasatiden”.⁷³ Förutom att de flesta av Gustav III:s administrativa åtgärder i Finland återgår på tidigare förslag från hattarna⁷⁴ så skiljer sig den gustavianska politiken det oaktat i ett väsentligt avseende inte bara från Vasatidens utan även från den närmast föregående.

Utrikespolitiken under frihetstiden hade i stora stycken drivits av ett revanschänkande. Både det ryska och det pommerska kriget dikterades av en önskan att återställa de gamla stormaktstida besittningarna. Gustav III, som i huvudsak ensam utformade sin utrikespolitik, led på samma sätt av ett för lågt anseende och för snäva handlingsramar som han ständigt försökte utvidga.⁷⁵ Det nya var dock att han sökte sitt internationella inflytande varhelst det stod att finna. Hans ambition att erövra Norge hade inga egentliga förelöpare i historien – Karl XII:s norska fälttåg inräknat. När kriget med Ryssland misslyckats uppkom tanken på ett ingripande i det revolutionära Frankrike. Dessa planer styrdes i första hand av en önskan att öka Sveriges internationella myndighet oavsett i vad mån det tjänade landets egna materiella intressen. I den aktiva utrikespolitiken var Finland både ett mål och en förutsättning. Mål eftersom politikens hela idé var imperiebyggande. Förutsättning eftersom Finland (och även Pommern) gav Sverige ett anseende som mättes i immateriell prestige hellre än i reda penningar, något som man hade insett redan under frihetstiden. ”Så litet och oansenligt hela det Westra Landet af Öster-Sjöen war, när det regerades af Fylkes Kongar och des wälde var inneslutit inom des egna watn,” sade man då, ”så stort och mäktigt har det blifwit sedermera genom Accessionen af Finland, hvarifrån ock des upstigande i Europa oförgripeligen räknas bör.”⁷⁶

Under 1700-talet kan man se brytpunkten mellan två skilda nationalekono-

miska synsätt, som i historiens ljus står på varsin sida om det moderna genombrottet: å ena sidan ett statiskt ekonomiskt tänkande som såg ett rikets ekonomiska styrka i relation till dess landareal och å den andra ett merkantilt som i första hand såg välbefinnandet grundat i handel och näringar. Den statiska ekonomin som har kriget som främsta medel lägger stor vikt vid immateriella värden som anseende och prestige, medan för den kapitalistiska ekonomin undersåtarnas (d v s producenternas) välbefinnande är av avgörande betydelse för näringarna. Kort uttryckt blir därför frågan om man skall erövra land av andra, eller om man skall uppodla det egna. Vi kan kalla den första principen för *aristokratisk* och den andra för *borgerlig*.⁷⁷ Skillnaderna dem emellan har beskrivits av Perry Anderson:

Adeln var en jordägande klass som hade kriget till yrke; detta kall var inte något som tillades utifrån utan en inneboende funktion av dess ekonomiska ställning. Det normala mediet för den inomkapitalistiska ekonomin, och dess typiska struktur är additiv: rivaliserande parter kan både expandera och blomstra – om än ojämnt – under en pågående konfrontation, därför att produktionen av fabricerade varor till sin natur är obegränsad. Det för den inomfeodala rivaliteten karaktäristiska mediet var däremot kriget, och dess typiska struktur var nollsummekonflikten på slagfältet, där givna mängder jord vanns eller förlorades.⁷⁸ Jorden är till sin natur monopol; den kan inte utvidgas i det oändliga, bara omfördelas. Det aristokratiska styrets objekt var territoriet, oberoende av vilket samhälle som bebodde det. Jorden som sådan, inte språket, bestämde de naturliga gränserna för dess makt. Den feodala härskarklassen var sålunda till sitt väsen mobil på ett sätt som den kapitalistiska aldrig kunde bli. Kapitalet är internationellt rörligt, vilket gör det möjligt för dess innehavare att vara nationellt fixerade; jorden är nationellt orörlig, och aristokraterna måste förflytta sig för att ta den i besittning.⁷⁹

Dessa respektive teorier fick också konsekvenser för hur man legitimerade den politiska makten. Vi ser hos Anderson anledningen till varför nationalismen i princip är oförenlig med feodalismen. I en ekonomi vars expansion behöver ständigt mera jord är man inte betjänt av en ideologi med en slutpunkt för expansionen, som bestäms av geografiska och nationella gränser.⁸⁰ Det traditionella ståndssamhället hade skapat en ståndssolidaritet som var obunden av nationella överbägganden. Det kan med visst fog hävdas att en svensk eller tysk adelsman under den tidigmoderna tiden kände en större samhörighet med sin franske ståndbroder än med sin underlydande bonde.⁸¹ Härvidlag sker en förändring mellan det förnationalistiska, feodala samhället och det kapitalistiska samhället. Om man håller dessa konkurrerande synsätt i minnet blir flera av de anstalter som efter fredsslutet 1743 vidtoges för att upphjälpa Finland logiska.

Utöver de civila ärenden som behandlades av de särskilda finska deputationerna och kommissionerna kom många av dem att gälla försvaret.⁸² Pentti Renvall har velat se formulerandet av två separata program för Finlands upphjälpande mellan åren 1742 och 1753. Mössornas projekt var inriktat på hjälp till självhjälp,

medan hattarna trodde mer på tvångsåtgärder. Även om båda programmen sörjde för Finlands väl var ändå förhållandet ojämlikt; det var Finlands förvarspolitiska och försörjningsmässiga betydelse för den svenska rikshalvan som skulle tryggas. De politiska konjunkturerna gjorde att hattarna i flera frågor fick anpassa sig efter den självständigare linjen och många finska hattar intog regelmässigt en från partilinjens avvikande inställning i dessa avseenden.⁸³

Alltnog, de styrande hattarna lade tillfälligt revanschtankarna på hyllan och inriktade sig i stället på att konsolidera riket i såväl ekonomiskt som militärt hänseende.⁸⁴ Ett begrundande över den våghalsiga krigspolitiken märks i åtgärderna i Finland. Man trodde inte att finnarnas lojalitet skulle överleva ännu ett krig och den uttalade ambitionen att tillmötesgå finnarnas gamla krav om infödda och finskspråkiga ämbetsmän motiverades upprepade gånger med den trohet som finnarna, trots utståndna lidanden, visat Kungl Maj:t och riket under ockupationen.⁸⁵ Mellan 1721 och 1746 hade Finland endast emottagit 5,3 % av utgifterna för fästningsbyggen.⁸⁶ De styrande hade inte ansett det mödan värt att bekosta dyra fästningsbyggen, som vid ett återställande av de gamla provinserna skulle visa sig överflödiga.⁸⁷ Byggandet av Sveaborg innebar i stället att den finska militärstaten kom att periodvis nästan tredubblas, innan den återigen minskade under pommerska kriget. Vid sitt maktövertagande 1765 försökte mössorna minska statsutgifterna över lag. Även om militärutgifterna sjönk kom trögheten i statshushållningssystemet snarast att stegra deras relativa andel. Skillnaderna i prioritering mellan den civila och den militära sektorn blir ändock tydlig när den senare återigen kom att gynnas vid hattarnas återkomst 1769.⁸⁸ Mössorna upphävde också det botteniska handelstvånget, något som länge varit ett krav från norrländska och finska riksdagsmän. För de män som nu övertog styret var det nämligen tydligt, att finnarnas trohet emot kronan inte bara var beroende av militär säkerhet utan även av de materiella förmåner de kunde vidräkna sig. Anders Chydenius hade i en skrift retoriskt frågat om regeringens negligering av den österbotteniska och finska handeln måhända var ett medvetet försök att ödelägga handeln i en riksdel som i det långa loppet ändå ansågs förlorad till Ryssland. Han hade emellertid svårt att tro att den ”svenska kronan någonsin hafva fattat så hårdt beslut emot vår fosterbygd”.⁸⁹ Den slutsats som Chydenius endast lät antyda vågade Johan Henrik Cygnæus uttrycka öppet trettiofem år senare:

Finland, länge lämnadt till sit eget öde, ömsom härjadt af Ryssar och Svenskar, och en tummelplats för dessa stridiga folkslag, saknade en lång tid all omsorg om dess upodling och förbättring. En förderflig grundsats herrskade ännu hos de styrande att låta sina Gränseländer försmäta utan hielp och aldrig odlas, för at derigenom beta-ga grannarne begäret at eröfra dem.

Åsikten var väl nu lättare att presentera då Cygnæus kunde hänvisa till en förändrad inställning från de styrande. Man hade ju nämligen upptäckt att ”vår egen Armées underhåll och rörelser, i dessa ödeländer, när de skola försvaras, just rönt

de olägenheter man tänckt bereda fienden”. Han propagerar för övrigt i samma memorial för att enbart använda finska officerare i Finland. De svenska som ”trånar af hemsjukan” kan på grund av språksvårigheterna inte vinna det rätta förtroendet hos invånarna och kan inte uppbringa den rätta hågen att försvara detta tröga och obebodda land.⁹⁰

Det är inte helt invändningsfritt att koppla motsatsparet aristokratisk—borgerlig till frihetstidens partisystem, även om hattarnas politik alltid var mer öppet aktivistisk på det militära området och mössornas handelspolitik var mindre omgärdad av restriktioner samtidigt som de intog en mer avspänd hållning gentemot omvärlden.⁹¹ Mycket av spännvidden i diskussionerna kan tillskrivas en allmän radikaliserings av det politiska livet, och där Gustav III:s regering är att betrakta som en reaktion.⁹² De skilda hållningarna i försvars- och handelspolitik motiverades inte i första hand av olika uppfattningar om den östra rikshalvan; partigränserna gick ju även mellan de finska riksdagsrepresentanterna.⁹³ Intentionellt behöver de inte heller ha påverkat synen på Finland vid denna tid. Reellt kunde det dock få konsekvenser för storfurstendömet, för oberoende om de beskrivna principerna går att hänföra till det ena eller andra partisystemet så återger de en spännvidd som blir allt tydligare i det samtida politiska tänkandet. Som tankemodell kan man föreställa sig att det borgerliga synsättet förebådade ett modernt demokratiskt tänkande där medborgarnas väl blir ett viktigare mål för politiken, men där också det nationella som kategori blir viktigare genom att det politiska deltagandet breddas. I förlängningen kunde alltså denna politik ha givit upphov till antingen försök till kulturell homogenisering av befolkningen och/eller konflikter på nationell grund. Båda utvecklingarna blev vanliga på olika håll i Europa under det nästföljande seklet. Det aristokratiska synsättet, å andra sidan, ledde på många håll fram till reaktionära imperier styrda av patriotiska och statslojalistiska ideal som under hela 1800-talet förde en ständig kamp mot de demokratiska och nationalistiska rörelser som hotade deras fortbestånd. Båda dessa kontradiktiska resonemang finner stöd i Smiths tankar om övergången från ”*ethnie*” till ”nation” och inget av dem är omöjligt att föreställa sig i det svensk–finska fallet. Det förra scenariot låter sig anas i en allmän rörelse för medborgerligt inflytande och i den ökade finska kulturellnationalism som båda blir märkbara under gustaviansk tid. Det senare är inte mindre troligt som Fredrikshamnfreden hellre än nederlaget vid Poltava synes ha utgjort förutsättningen för den fredliga utrikespolitik som Sverige inledde under 1800-talet. De återupprepade utrikespolitiska vågspel Sverige kastade sig in i under både frihetstiden och den gustavianska tiden var avgjort beroende av en överskattad styrkeförmåga, som inte till ringa del torde ha varit beroende av innehavet av de utomsvenska landskapen. Denna uppfattning levde kvar länge – och inte bara i Sverige. Under Krimkrigets dagar uttrycktes de i en anonymt utgiven starkt antirysk propagandaskrift, som väckte viss uppmärksamhet:

Förlusten av Finland är ett sår som alltid blöder i Sveriges sida: [...] Det är med

Finland som det vaknade Europas hämd bör börja och återställandet af detta land till dess fordna egare skulle blifva en politisk handling, hvars vishet och rättvisa ingen kunde jäfva. [...] Gustaf-Adolfs och Carl XII:s land skulle åter lyftas till den rang som det på ett så värdigt sätt i lång tid innehaft i Europas rådslag.⁹⁴

Omvänt kan också hävdas att, om samhörighetskänslan mellan de båda riksdelarna verkligen varit stark, protesterna mot riksklyvningen borde ha varit mycket mer artikulerade även på den finska sidan efter 1809. Men naturligtvis var återför-
eningstankar lika omöjliga att uttrycka i det ryska storfurstendömet Finland som separatistiska tankar hade varit i det svenska, alldeles oavsett vilka tankar som *egentligen* rörde sig i folks medvetande.⁹⁵

När man i svensk historieforskning bortser från Finland, missar man en stor och viktig del av den historiska verkligheten. Men samtidigt som båda riksdelarna måste beredas plats i en heltäckande skildring bör man också komma ihåg att de bägge ländernas historia under den gemensamma tiden utformades efter ojämliga villkor.

Begreppet Sverige–Finland är endast delvis riktigt om man därmed avser en statsrättslig tudelning av riket. Lagar och förordningar utfärdades förvisso stundom för den ena eller andra rikshalvan på sätt som eljest saknar motstycke i den jämförelsevis enhetliga svenska statsbildningen. I olika sammanhang, såsom under 1600-talets landskapsmöten och de gustavianska riksdagarnas utskottsval, behandlades Finland också som en enhet och inte som en samling län. Och visserligen uppträdde under såväl 1600- som 1700-talet storfurstendömet många gånger samfällt, antingen så att dess riksdagsdelegerater gick samman över ståndsgränserna och talade för den östra rikshalvans intressen eller att finnarna inom de enskilda stånden bildade gemensam front. Men annat, som den ojämn representationen, kan i många fall hänföras till Finlands geografiskt perifer position hellre än till ett medvetet åsidosättande, och därutöver är centralmaktens penetrering densamma.⁹⁶

Begreppet Sverige–Finland kan däremot stipulativt beskriva den känslomässiga särskillnad mellan de båda riksdelarna som gjordes i statsledningen och som även fick konsekvenser för den politik som fördes. Betraktelsesättet kan på flera sätt jämföras med det interaktionsperspektiv som av många används för att beskriva förhållandet överhet—undersåtar. Interaktion – i sig ett neutralt begrepp som endast antyder någon form av samspel – kan hos olika författare rymma uppfattningar om konflikt eller konsensus. Utan tvivel var finnarnas formella möjligheter att framföra sin åsikter på de flesta områden lika goda som svenskarnas. Det fanns sällan anledning att medvetet inkräkta på de finska undersåtarnas rättigheter, men taget som helhet var den västra riksdelens intressen alltid överordnade och inställningen till Finland kunde ofta närma sig ren försummelse. På samma sätt som i de lokala självstyrelseorganen var överheten alltid tvingad till en viss lyhördhet för undersåtarnas krav, men styrkeförhållandena var icke desto mindre ojämn.

Anthony D Smiths idealtyp är inte nödvändig för att uppmärksamma det beskrivna förhållandet, men dess kategorier är lämpliga instrument att indela de ofta motsägande utsagor om Finland som kommer till synes i det samtida källmaterialet. Modellen lämpar sig även för komparativa studier med andra perifera regioner, vilkas särställning med olika resultat har lett till särskilda överväganden i en nationell politik: det delade Polen, de spanska regionerna, den brittiska unionen, den danska helstaten, och så vidare. Vad teorin som åtföljer modellen också tydligt säger är att de irrationella, kulturellt betingade faktorer som huvudsakligen bygger upp schemat fick en stadigt ökad betydelse allt eftersom utvecklingen gick fram emot den utvecklade byråkratiska staten.

Noter

- 1 Ekonomiskt bidrag till genomförandet av denna studie har erhållits från Letterstedtska föreningen. Tack också till fil kand Anders Claréus och fil dr Göran Stenberg för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av denna artikel.
- 2 Sten Carlsson & Jerker Rosén, *Svensk historia*, bd 2. Tiden efter 1718. 4:e uppl, Lund 1980, s 182.
- 3 Max Engman, "National conceptions of history in Finland" i Erik Lönnroth, Karl Molin & Ragnar Björk (eds), *Conceptions of national history*. Proceedings of Nobel symposium 78, Berlin & New York 1994.
- 4 Se t ex Matti Klinge, *Runebergs två fosterland*, Borgå 1983, s 17 ff, 48, 227–232; *Blick på Finlands historia*, Keuru 1990; *Let us be Finns. Essays on history*, Helsingfors 1990, s 116 ff.
- 5 Harald Gustafsson, "Statsbildning och territoriell integration. Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi", *Scandia* 57:2, 1991, särsk s 199 ff; dens, *Political interaction in the old regime. Central power and local society in the eighteenth-century Nordic states*, Lund 1994, s 33, 162, 170. Se även dens, "Conglomerates or unitary states? Integration processes in the early modern Denmark-Norway and Sweden" i Thomas Fröschl (Hrsg), *Föderationsmodelle und Unionstrukturen. Über Staatenverbindungen in der frühen Neuzeit vom 15. zum 18. Jahrhundert*. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 21/1994, München 1994.
- 6 Nils Erik Villstrand i Märtha Norrback (red), *Finlands historia*, bd 2, Esbo 1993, s 130–135, cit s 130.
- 7 Per Olof Sjöstrand, *Hur Finland vanns för Sverige. En historia för nationalstater*. Opuscula Historica Upsaliensa 16, Uppsala 1996, s 15, 25.
- 8 Bland de mer uppmärksammade böckerna om statsbildning räcker det att nämna Charles Tilly, *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992*, Oxford 1990; Anthony Giddens, *The nation state and violence. Volume two of A contemporary critique of historical materialism*, Cambridge 1985. Om nationalism: Ernest Gellner, *Nations and nationalism*, Oxford 1983; Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993; Eric J Hobsbawm, *Nationer och nationalism*, Sthlm 1994. Av äldre men inflytelserika studier kan särskilt märkas Hans Kohn, *Nationalism. Its meaning and history*, Princeton 1955.

- 9 Otto Dann & John Dindwiddy (eds), *Nationalism in the age of the French revolution*, London & Roncverte 1988. Flera författare i samlingen Mikuláš Teich & Roy Porter (eds), *The national question in Europe in historical context*, Cambridge 1993, presenterar liknande uppfattningar. Detta synsätt framställs, med något undantag, även i Orest Ranum (ed), *National consciousness, history, and political culture in early-modern Europe*, Baltimore & London 1975. För nordiska undersökningar med samma slutsatser se särskilt Ole Feldbæk (red), *Dansk identitetshistoria 1. Fädreland og modersmål 1536–1789*, Köpenhamn 1991, och Kåre Lunden, *Norsk grålysing. Norsk nasjonalisme 1770–1814 på allmenn bakgrunn*, tr Gjøvik 1992.
- 10 Gellner, 1983, s 1.
- 11 A D Smith, *The ethnic origins of nations*, Oxford 1986, s 11 ff, 41.
- 12 Smith, 1986, s 22–30. Se även dens, *National identity*, London 1991, s 21 f.
- 13 Smith, 1986, s 30.
- 14 Smith, 1986, s 130–134, 144 f, cit s 165 f.
- 15 *Encyclopedie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vol 11, Neuchâtel 1765, s 36. Se även vol 2, Paris 1751, s 666.
- 16 Erkki Lehtinen, "Notions of a Finnish identity during the period of Swedish rule", *Scandinavian journal of history (SJH)* VI, 1981, s 277.
- 17 Jussi T Lappalainen, "Finland under den karolinska tiden" i *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*, utg av Livrustkammaren, Sthlm 1984.
- 18 Heikki Ylikangas, "Från ättemedlem till konungens undersåte. Finska bönder i det svenska riket" i Gunnar Broberg, Ulla Wikander, Klas Åmark (red), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Sthlm 1993, s 53.
- 19 Dessa frågor har gjorts till huvudföremål i undersökningar av Einar Juva och Johan Richard Danielson-Kalmari: Juva, *Finlands väg från Nystad till Fredrikshamn 1721–1809*, Sthlm 1947; Danielson-Kalmari, *Stats- och samhällsliv i Finland under gustavianska tiden*, 1–2, Helsingfors 1925. Se också Lehtinen, *SJH* VI, 1981.
- 20 Samuel Pufendorf, *Inledning till swänska historien*, Sthlm 1688, s 908.
- 21 Stephan Insulin, *Verld-beskrifningens III:dje del. Om folkslagens seder och lynne*, Strängnäs 1772, s 25.
- 22 Eric Tuneld, *Inledning til geographien öfwer Sverige*. 1:a uppl, Sthlm 1741, s 330, 364. Tunelds bok användes i den grundläggande skolutervisningen och kom ut i fem upplagor fram till 1773. Se även Daniel Djurberg, *Beskrifning om Svea rike*, bd 1, 1806, s 88 ff; Gustaf Bonde, "Försök at igenfinna den finska nationens och språkets härkomst", *Kongl. svenska vitterhetsacademiens handlingar*. Förste delen, Sthlm 1755, s 80; [Gustaf Rålamb], "Beskrifning öfver Sverige", Rålambska handskriftssamlingen 4:o n:o 11, Kungliga biblioteket (KB), pag 9 f; Carl Gustaf Warmholtz, *Bibliotheca historica sueo-gothica*, bd 1, Sthlm 1782, s 285 f. Jfr även Olof von Dalin, *Svea rikets historia*, bd 2, Sthlm 1765, kap 12:10–11, om släktskapen mellan finnar och lappar. Finnarnas släktskap med hebreerna var en i samtiden spridd föreställning: Sven Gabriel Elmgren, *Öfversigt af Finlands litteratur ifrån år 1542 till 1770*, Helsingfors 1861, s 117.
- 23 Bonde, 1755, s 81 f. Även om Bonde blev kritiserad av sina samtida för en rudbeckiansk anda som började bli förlegad så var själva utgångspunkten för detta arbete – finnarnas från

- svenskarna skilda ursprung – oomtvistad. Någon diskussion väckte däremot frågan huruvida finnarna och lapparna var av samma stam; Warmholtz, bd 1, 1782, s 274–293, Bonde omnämns s 281; Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden*, Sthlm 1978, s 643 ff.
- 24 Allt enligt redogörelse i Warmholtz, bd 1, 1782, s 45.
- 25 Henrik Gabriel Porthan, ”Undersökning om de nationer, hörande til finska folkstammen, hvilka i den äldre nordiska historien omtalas”, *Kungl vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar*, bd 4, Sthlm 1795, s 36.
- 26 Djurberg, *Beskrifning*, bd 1, 1806, s 57; Tuneld, 1741, s 324, även t ex s 364.
- 27 Bonde, 1755, s 81 f.
- 28 Se t ex Bonde, 1755; Anders Botin, *Utkast till svenska folkets historia*, Sthlm 1757–64, s 9 ff; Schering Rosenhane, *Svea-rikes konungalängd*, Sthlm 1789, s 1 ff; Daniel Djurberg, *Kort historia om Sverige för begynnare*, Sthlm 1800, s 3 f. Jfr [Anders Odel], *Den rätta och sanna ähran, hos et folk och samhälle, i synnerhet det svenska*, Sthlm 1767, där på sid 21 f Tacitus’ beskrivning av finnarna presenteras i nästan ordagrann översättning. En genomgång av olika 1700-talsuppfattningar om finnarnas ursprung återfinnes i Anssi Halmesvirta, *The British conception of the Finnish ‘race’, nation and culture, 1760–1918*, Helsingfors 1990, kap 1. Henrik Gabriel Porthan, som hade en mer övervägd syn på fornsagorna, ifrågasatte joternas och finnarnas släktskap. Ett sådant begynnande tvivel hade Michael Wexionius Gyldenstolpe gett luft åt redan vid 1600-talets mitt; Porthan, ”Undersökning om de nationer”, 1795, s 37; Torsten G Aminoff, ”Per Brahes inställning till Finlands folk och det finska språket”, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCXCVIII. Historiska och litteraturhistoriska studier* 20, Helsingfors 1944, s 115 f.
- 29 För exempel på en finsk fornforskares uppfattningar se August Hjelt, ”Erik Lencqvist, en finsk präst och häfdeforskare i föregående århundradet”, *Historiallinen arkisto* IX, Helsingfors 1886, särsk s 45 ff.
- 30 Cit efter Djurberg, *Beskrifning*, bd 1, 1806, s 59 f. Se även Botin, 1757–64, s 9; Sven Bring [Lagerbring], *Svea rikets historia, ifrån de äldste tider til de närvarande*, bd 1, 1769, s 302 f. Jfr Palmskjöldska samlingen, Uppsala universitetsbibliotek, vol 254, pag 499.
- 31 Bonde, 1755, s 79.
- 32 ”[Q]vod comprobatur, ex vili illa conditione & servitute ferme, quam Finnis primum imposuerant”; Daniel Juslenius (resp), Johan Bernhard Munster (pres), *Aboa vetus et nova*, Åbo 1700, s 85; övers: ”Åbo förr och nu”, *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen*, Helsingfors 1841, Tredje häftet, s 36 f.
- 33 Reinhold Gustaf Modée (utg), *Utdrag utur alla ... publique handlingar*, etc, bd 14, Sthlm 1804, s 256 f, jfr även s 259 f, 403 ff. De svenska kungarnas betydelse för finnarnas hyfsande framhålls på ett nästan identiskt sätt i en panegyrik av Åboprofessorn Jacob Tengström; *Tal hållet å Kongl. Academien i Åbo, i närvaro af Hans Kongl. Maj:t Kon. Gustaf IV. Adolph, och Hans Kongl. Höghet Hertig Carl af Södermanland, den 10 october 1796*, Åbo 1797, s 11 f.
- 34 Begreppet *mythomoteur*, som har en viktig roll i Smiths teorier, har främst utvecklats av John A Armstrong i verket *Nations before nationalism*, Chapel Hill 1982.
- 35 ”General-guvernören öfver Finland, grefve Per Brahes berättelse år 1638” i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 31, Sthlm 1850, s 440 ff; Petrus Nordmann (utg), ”Berättelse öfver Per Brahes resa i Finland sommaren 1639”, *Skrifter utgivna av svenska litteratursäll-*

- skapet i Finland* XXVIII. *Förhandlingar och uppsatser* 8, Helsingfors 1894.
- 36 Djurberg, *Beskrifning*, bd 3, 1808, s 14 f; bd 4, 1808, s 34.
- 37 Carl Magnus Schybergson, ”Per Brahes ställning till rättegångarna angående förbjuden lärd magi vid Åbo akademi”, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* CLXVII. *Förhandlingar och uppsatser* 36, Helsingfors 1923, t ex s 74 f; jfr Aminoff (1944) s 129–136.
- 38 *Några samtal, af hvilka de, som ej kunna det finska språket, få en liten början at förstå och tala det*, Sthlm 1773, s 5.
- 39 Djurberg, *Beskrifning*, bd 1, 1806, s 88 f.
- 40 Rålambska handskriftssamlingen 4:o n:o 11, KB, pag 14; Augustin Ehrensvärd, *Anteckningar under en resa i Finland år 1747*. Bidrag till Sveaborgs historia, IV, Helsingfors 1938, s 60 f; Bonde, 1755, s 81 f; Dalin, *Svea rikets historia*, bd 2, Sthlm 1765, kap 4:3–4, kap 7:12; Botin, 1757–64, s 44, 112 f, 130, 161. Henrik Gabriel Porthan väjde kritiskt dessa uppfattningar mot varandra; dens, ”Anmärkningar rörande finska folkets läge och tillstånd vid den tiden när det först lades under svenska kronans vissa och varaktiga våld”, *Kungl vitterhets historie och antikvitets akademimens handlingar*, bd 4, Sthlm 1795, s 2 ff.
- 41 Se t ex *Stockholmiske relationes curiose*, n:o 33, 34, 1723, opag; David Nehrman, *Inledning til then svenska iurisprudentiam civilem*, Lund 1729, kap III, särsk s 55 ff; Dalin, *Svea rikets historia*, bd I, Sthlm 1763, kap 14; [Lagerbring], *Svea rikets historia*, bd 1, Sthlm 1769, kap 7, vill sträcka det forna Hälsinglands gränser till ”Uloträsk i Österbotn”, men utesluter i övrigt Finland. Svea rike, eller ”sjelfwa Rikskroppen”, har enligt honom sina naturliga gränser i norska fjällryggen samt ”Wäster- och Östersjön”, s st, s 301.
- 42 Sven Gudmund Strömwall, *Historiska och politiska anmärkningar*, Sthlm 1736, 51 f, cit s 55. Jfr även t ex Tuneld, 1741, s 16; Johan Benedict Busser, *Utkast til beskrifning om Upsala*, bd 2, Uppsala 1769, s 43.
- 43 1634 års RF, § 46, cit efter Emil Hildebrand (utg), *Sveriges regeringsformer 1634–1809*, Sthlm 1891, s 32.
- 44 Se förstades i Modée, *Utdrag utur alle ... publique handlingar*, Sthlm 1742–1829.
- 45 Klinge, 1983, s 20.
- 46 T ex [Henrik Julius Voltemat], *Anvisning til hela nyare geographien*, Sthlm 1742, s 75; Bonde, 1755, s 79; Carl Christopher Gjörwell, ”Anmärkningar på en Resa ifrån Stockholm till Finland år 1759”, *Historiallinen Arkisto* IX, Helsingfors 1886, s 121; Daniel Djurberg, *Geografie för begynnare*, 2:a uppl, Sthlm 1790, s 118.
- 47 Juslenius & Munster, 1700, s 2 f, 30; *Suomi* 1841, Andra häftet, s 18 f, 38. Olof Rudbeck d y kallar Vasa för Österbottens, men Åbo för Finlands huvudstad; dens, *Iter Lapponicum. Skissboken från resan till Lappland 1695*, II. Kommentardel med resedagbok, Sthlm 1987, s 57 f. Att begreppet huvudstad var flytande antyds av ett exemplar av [Voltemat], 1742, i KB (Ex: C) s 36 f. Voltemat kallar där Moskva för Rysslands huvudstad, vilket en samtida ägare (P J C Forsslöf) kommenterat: ”obs. det var lögn att Moscva är Hufw. stad utan Petersburg”, vilket också vid den senares omnämnande förtydligas av samme läsare: ”obs. Hufwudstaden”. Voltemat avser möjligen största staden medan kommentatorn tydligen menar residensstaden, men jfr Voltemat: ”PETERSBURG, en ny, dock stor Stad, och på en tid Käijserliga Residencet i Ryssland”, kursiv här.

- 48 Smith, 1986, s 29 f.
- 49 Jfr Gellner, 1983, s 9 ff.
- 50 Stadgar och andra handlingar rörande förbundet publicerade av August J Hjelt, "Några bidrag till Aurora-förbundets historia", *Historiallinen arkisto* IX, Helsingfors 1886, s 113–182, cit s 146 f, jfr även s 133.
- 51 Cit ur K G Leinberg (utg), "Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785", särtryck ur *Svenska litteratursällskapets förhandlingar och uppsatser* 15, Helsingfors 1902, s 4. Jfr även Tengström, 1797, s 20.
- 52 *Historiallinen arkisto* IX, 1886, cit s 122 f. *Tidningar utgifne af Et Sällskap i Åbo* utkom med sitt första nummer i januari 1771.
- 53 *Suomi* 1841, särsk Tredje häftet, s 19–23.
- 54 "En finsk Officerares Bref till sin vän i Stockholm. Skrefne Efter Reg:ts förändringen d. 19 augusti [1772]", *Historiallinen arkisto* XVII, Helsingfors 1902, s 237, jfr även t ex s 254.
- 55 Sprengtportens första självständighetsprojekt för Finland – "Precis d'un tableau sur l'équilibre du Nord considéré dans le project de rendre la Finlande indépendante" – daterat 1786, finns avtryckt som bilaga i K K Tigerstedt, *Göran Magnus Sprengtportens plan till åstadkommande af Finlands sjelfständighet och hans inträde i rysk tjenst*, Åbo 1882. Se också Yrjö Blomstedt, "Den finländska självständighetstanken på 1780-talet – ideologi eller politisk spekulation", *Historisk tidskrift för Finland (HTF)* 50, 1965.
- 56 Jfr Pentti Renvall, *Finsk representation i Sveriges riksdag*, Sthlm 1967, s 417 ff.
- 57 Gustavianska samlingen, F 500, Brev från svenska män E. XXVI, Uppsala universitetsbibliotek. Samma år skrev Anders Bruce, landshövding i Nyland, oroligt till kungens förtrogne Adolf Fredrik Munck att självständighetsplanerna föreföll ha fler anhängare än han själv tidigare trott. Munck svarar dock lugnande, att för "omöjligheten att Finland nonsin kan bli independent" svarar de europeiska makternas intressen, som inte alls vill se någon ytterligare försvagning av Sverige; Hans Hirn, "Tvenne uttalanden om Finlands självständighet från år 1787", *HTF* 1954, cit s 73.
- 58 Henrik Gabriel Porthan, "Anmärkningar Rörande Finska Folkets läge", 1795, s 29 f.
- 59 *Ibid*, s 30, 32 f. Akademiesekreteraren uppehöll sig i svaret gillande vid denna aspekt av hans tal, s st, s 34 f. Jfr ett annat samtida yttrande: "Kan en orättfärdig [d v s Ryssland], som med list wil inkräkta ett Land, som en Christelig Öfwerhet [Sverige] Sig dyrt med äran förvärfwat, wara rättfärdig nog at hålla hwad han läfwar? aldrig i ewighet"; Lars Tammelin, *Berättelse om stor-furstendömet Finlands och Österbottens bedröfliga tilstånd af ryssarnes grufweliga medfart i förra tider. Framgifwen i 1717 och 1718 års almanachor*, omtryckt i Vasa 1789, utgivarens förord. Berättelsen, som är en katalog över ryska övergrepp mot civilbefolkningen under stora nordiska kriget, presenteras av utgivaren som en påminnelse om ryssarnas rätta natur för dem som med den senaste, mildare ockupationen i minnet kan låta sig förledas till samarbete med fienden.
- Hedvig Elisabeth Charlotta antog att officerarnas uppror under kriget leddes av självständighetsmän och förutsåg att denna tanke skulle återkomma i framtiden; dens, *Dagbok*, bd 2. Utg av Carl Carlson Bonde, Sthlm 1903, s 307 ff.
- 60 Smith, 1991, s 20 f.
- 61 Smith, 1991, s 21.

- 62 För begreppen "lateral-aristocratic" och "vertical-demotic ethnies" se Smith, 1986, s 76–89.
- 63 Smith, 1986, kap 7, "From *ethnie* to nation".
- 64 Danielson-Kalmari, bd 1–2, 1925.
- 65 Justus Lipsius, *Sixte bookes of politickes or civil doctrine*, London 1594, s 83. Kurt Johansson har kallat Lipsius den "stora auktoriteten i politik vid 1600-talets svenska universitet"; dens, "Om furstars och aristokraters dygder. Reflexioner kring Johannes Schefferus Memorabilia" i Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay (red), *1600-talets ansikte*. Symposier på Krapperups borg 3, Lund 1997, s 319. Det är känt att Lipsius' *Politica* också ingick i Gustav II Adolfs studieprogram; Gerhard Oestreich, "Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machstaates", *Historische Zeitschrift* 181, München 1956, s 39.
- 66 Bertil Boëthius, "Svenska riddarhusets förutsättningar och tillkomst" i Carl Hallendorf (red), *Sveriges riddarhus*, Sthlm 1926, s 71, 78; Renvall, 1967, s 160 f, jfr s 175 f, 422 f. Jfr Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispoliikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*, [Die Vereinheitlichungspolitik der Regierung in Finnland im 17. Jahrhundert (1600–um 1680)], Helsingfors 1961 s 465, och rec av samma arbete: Eric Anthoni, "Unifieringspolitiken i Finland på 1600-talet", *HTF* 1961, s 91.
- 67 Jerker Rosén, "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid" i *Från Sveriges stormaktstid*, Lund 1966; Alvin Isberg, *Karl XI och den livländska adeln 1684–1695. Studier rörande det karolinska enväldets införande i Livland*, Lund 1953; Jaak Naber, *Motsättningsarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle 1581–1704*. Opuscula Historica Upsaliensa 15, Uppsala 1995.
- 68 Klinge, 1983, särsk s 27, 227–232.
- 69 Jfr för detta resonemang Eino Jutikkala, "The integration policies of Sweden and Denmark", *Scandinavian studies* 45, 1973 och Rosén, 1966. Den hierarkiska statsuppfattningen kan studeras i handböcker som Daniel Djurbergs *Geografie för begynnare*, Sthlm 1783.
- 70 Cit efter Einar W Juva (Hrsg), *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808*, Bd 2, Helsingfors 1944, s 27 f. Se även Birger Steckzén, "Adolf Fredrik under kronprinstiden", *Historisk tidskrift* 1934, s 345 f.
- 71 Sekreta utskottet 1740–41, akter, R 2745, bilaga 23, Riksarkivet.
- 72 Brev från C A Ehrensvärd 22/7 1783; Tollska samlingen avd C, Lunds universitetsbibliotek. Jfr Erik Lönnroth, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv*, Sthlm 1986, s 95 f och Danielson-Kalmari, bd 2, s 84 f. Blomstedt, *HTF* 1965, s 96, säger att G M Sprengtporten var inne på denna tanke redan 1782, jfr Tigerstedt, 1882, s 10, som säger 1786. Rykten om att det fanns planer på att byta Finland mot Norge hade utspritt i Finland under hela 1780-talet; Danielson-Kalmari, t ex bd 2, s 86 f; Renvall, 1967, s 365.
- 73 Kurt Jern i *Finlands historia*, bd 2. Huvudredaktör: Märtha Norrback, Ekenäs 1993, s 402. Om Gustav III:s reformer i Finland se s st, s 402–406.
- 74 Jfr Renvall, 1967, s 340 f.
- 75 Olof Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, II:2. 1721–1792, Sthlm 1957; Lönnroth, 1986.
- 76 Finska deputationens betänkande 29/1 1747, cit efter E G Palmén, "Tvenne aktstycken från Frihetstiden", *Historiallinen arkisto* VI, Helsingfors 1878, s 164 f.
- 77 I samtiden kan man se denna dikotomi tydligt uttryckt hos t ex Anders Nordencrantz; se

- inledningen till dens, *Tankar om krig i gemen och Sweriges krig i synnerhet*, bd 1, Sthlm 1767. Det är egentligen också samma tankar som Montesquieu uttrycker då han karakteriserar äran (*l'honneur*) som den ledande principen i det monarkiska styrelseskicket, i motsats till dygden, som var republikens grundläggande princip.
- 78 Jfr Janne Backlund som beskriver samma förhållande på mikroplanet: "Produktionsbefrämjande åtgärder kan i princip sammanfattas med ett ord, arealutvidgning, och den kunde ske antingen genom nyodling eller köp av jord"; dens, *Rusthållarna i Fellingsbro 1684–1784. Indelningsverket och den sociala differentieringen av det svenska agrarsamhället*, Uppsala 1993, s 199. Se även Dag Lindström, "Statsbildningsprocesser och handel i östersjöområdet ca 1500–1700" i *Norden og Baltikum*, Rapport I till det 22. nordiska historikermötet, Oslo 1994, s 99.
- 79 Perry Anderson, *Den absoluta statens utveckling*, Lund 1987, s 32 f. Jfr även Charles Tilly, 1992, s 116.
- 80 Linda Colley uppehåller sig också vid det statiska ekonomiska tänkandet under 1700-talet och menar att det i lika mån präglade den *kommersiella* ekonomin; dens, *Britons. Forging the nation 1807–1837*, London 1994, s 62, 64. Jfr Otto Dann, "Introduction" i Dann & Dindwiddy, 1988. Dann berör inte så mycket de förändrade materiella förhållandena under den tidigmoderna tiden, men också han menar att nationalismen växer fram som en ursprungligen "demokratisk" rörelse vars syfte är att motivera en samhällsklass' (borgarklassens) nya politiska ambitioner; se särsk s 6.
- 81 Colley, 1994, s 152–177, särsk s 155 o 164 f; Geoffrey Best, *War and society in revolutionary Europe 1770–1870*, Leicester university press 1982, s 27 f. Denna tanke har även uttryckts på liknande sätt av Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige*, bd 1, Köpenhamn 1906, s 5.
- 82 För en översikt, se Yrjö Blomstedt, "Lantadministrationen i Finland på 1700-talet" i Yrjö Blomstedt, m fl, *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985, s 290 ff.
- 83 Renvall, 1967, s 271–278, särsk s 276 f, se även s 282 o 284 ff.
- 84 Olof Jägerskiöld menar att hattarna efter finska kriget slog om till en fredligare utrikespolitik som fullföljdes vid 1750-talets mitt; dens, 1957, s 182 ff.
- 85 Carl Silfverstolpe (utg), *Riksrådet greve Anders Johan von Höpkens skrifter*, senare bandet, Sthlm 1893, s 89 f; E G Palmén, "Anteckningar ur inrikes rådsprotokollen om finske tjenstemäns tillsättande på 1740-talet", *Historiallinen arkisto VI*, Helsingfors 1878, s 187, 191. Ambitionen att beakta de finska kraven förblev fö i de flesta fall just en sådan.
- 86 Som jämförelse kan nämnas att utgifterna för fästningen i Stralsund under samma tid motsvarade 20,4 %; Juva, 1947, s 93.
- 87 Jean Häggman, *Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721–1727*, Sthlm 1922, s 202 f, 261 ff.
- 88 Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Sthlm 1982, s 89–106. Även om Artéus' beräkningar är svårtydda säger han, att "trenden är sjunkande officiell status för militären i Sverige efter 1765" och "möjligheten till befordran inom krigsmakten [hade] statistiskt alltid vuxit under perioderna av Hattvälde"; s st, s 102, 106. Jfr även Karl Åmark, *Sveriges statsfinanser 1719–1809*, Sthlm 1961, s 342–347, 353 f; Carl Gustaf Malmström, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772*, bd 5, Sthlm

- 1900, s 401–408.
- 89 Anders Chydenius, ”Vederläggning af de skäl, hvarmed man söker bestrida Öster- och Vesterbottniska samt Vesternorrländska städerna fri seglation” § 55, i E G Palmén (utg), *Politiska skrifter af Anders Chydenius*, Helsingfors 1880; Pentti Virrankoski, *Anders Chydenius. Demokratisk politiker i upplysningens tid*, tr Jyväskylä 1995, s 154 ff; Renvall, 1967 s 308 ff, 317 ff.
- 90 Cygnæus’ memorial från 1802 i Svenska krigsmanna sällskapets handlingar; *Finsk militär tidskrift*, 1884. Bihang IV. Handlingar rörande Haapaniemi krigsskola, offentliggjorda af K. G. Leinberg, Jyväskylä 1884, s 91 f, 96.
- 91 Per-Erik Brolin, *Hattar och mössor i borgarståndet 1760–1766*, Uppsala 1953, s 415 ff; Michael Roberts, *Frihetstiden. Sverige 1719–1772*, tr Falun 1995, s 199–207. Jfr även Jägerskiöld, 1957, s 228 ff.
- 92 Utöver mer praktiska frågor blir de principella skillnaderna tydliga t ex i inställningarna till principalatsläran och tryckfriheten. Mer svårtolkad är den privilegiestridd som avbröts av Gustav III:s statskupp och som förbådade en upplösning av hela ståndssystemet. Denna har varit flitigt omdiskuterad av författare som P J Edler, Fredrik Lagerroth, Göran von Bonsdorff och Gunnar Kjellin. För en översikt se Oscar Nikula, *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier*, Helsingfors 1978, s 124–132; även Renvall, 1967, s 329 f.
- 93 Nikula, 1978, s 53–74.
- 94 [Charles Flor], *Huru borde Europas karta rätteligen se ut?*, Sthlm 1854, s 13 f, se även det svenska förordet. Författaren var belgare.
- 95 Om återföreningstankar i Finland åren närmast efter 1809 säger Carl von Bonsdorff, att deras existens ”måste redan a priori antagas. Men söka vi bevis och fakta, som bekräfta detta förhållande, finna vi icke många sådana”; dens, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, Helsingfors 1918, s 43.
- 96 Renvall, 1967, s 350 ff, 416 f, 420; Eino Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna*, Helsingfors 1963, s 287 f, 301 f.